

Nemek és etnikumok terei a magyar filmben.

Kalmár György, Győri Zsolt (szerk.)

Debreceni Egyetemi Kiadó, 2018. 232 oldal

A Kalmár György és Győri Zsolt által szerkesztett, a Debreceni Egyetemi Kiadó ZOOM sorozatában megjelent kötet a korábbi ZOOM kiadványokban elkezdett munkát folytatja: a kortárs kultúratudományok módszertanát ötvözi a magyar film kutatásával. Az első, 2013-as konferenciakötet, a *Test és szubjektivitás a rendszerváltás utáni magyar filmben* „a testnek az emberi szubjektivitás létrejöttében illetve filmes megképződésében betöltött szerepe szempontjából” (Kalmár és Győri 2013, 7) vizsgálta a rendszerváltás utáni magyar filmet, az előző, 2015-ös, a *Tér, hatalom és identitás viszonyai a magyar filmben* pedig a

rendszerváltás utáni magyar mozi térszerkezeteit, és azoknak a hatalommal való összefüggését elemezte az identitásképződés perspektívájából. Az interdiszciplináris kultúrakutatás szempontjából nézve így logikus szerkesztői döntésnek tűnik, hogy a legújabb kötet, a *Nemek és etnikumok terei a magyar filmben* a terek fontosságát továbbra is szem előtt tartva, a gender-és kisebbségkutatás szempontjait helyezi középpontba, olyan Magyarországon viszonylag újszerű témaköröket és elméleti megközelítéseket is beemelve, mint a például a maszkulinitás-kutatás.

Már Kalmár és Győri részletes bevezető szövegéből kiderül, hogy a tanulmányok különböző történelmi időszakokban született filmekről szólnak, tehát a kötet ilyen szempontból heterogén, illetve, hogy különböző mikrokontextusokat elemez, melyek központjában ugyanakkor egy koherens szempontrendszer, az etnicitás, a tér és a társadalmi nem viszonyrendszerei állnak. A foucault-i hatalom és tér viszonyrendszerében, ahogy az előszó rámutat, a test és a tér egymásra utalt és szubjektum-

konstruáló fogalmak, ugyanakkor a kis kontextusok alaposabb olvasata nagyobb társadalmi összefüggésekre világíthat rá. A kötet filmes kisebbségi ábrázolásokat helyez egymás mellé, illetve etnikumok reprezentációit vizsgálja, mindezek mellett egyik-másik tanulmány a migráció, a globalizáció, és a multikulturalizmus fogalmait is játékba hozza. Az előszó a nemzetközi elemzési gyakorlatokat is ismerteti, amelyek hasznosíthatóságát olyan kultikus filmekben demonstrálja, mint a *Trainspotting*: a négy fehér férfi történetében nagyon pontosan kirajzolódik, hogy a (nemi) identitás, a filmben megjelenő-megképződő tér és az etnicitás hogyan is kapcsolódnak egymáshoz, és miként is elemezhetőek eredményesen egymás kontextusában.

A kötet kapcsán felmerül egy fontos kritikai szempont, hiszen kitüntetett szerepet ad a gender, a tér, az etnicitás és az identitás kérdéseinek, amelyek a modernitás irodalmi és történelmi korával kezdve meghatározó fogalmai a társadalomban létrejövő diszkurzív mezőnek. A kérdéskört körbejárva számos nemzetközi analógiát találhatunk az angolszász szakirodalomban, a kötet ezeket az analógiákat Slavoj Žižek Mitteleuropa fogalmába illeszthető kulturális kontextusokra fordítja le. Jelentős feladatot vállal magára, hiszen alapvető, visszatérő kérdés, hogy milyen sikerrel emelhető át és alkalmazható egy alapvetően

angolszász elemzési szempontrendszer a magyar társadalmi, történelmi, ideológiai kontextusra, például a poszt-kommunista filmkultúrára, illetve, hogy ezekben hogyan strukturálódik és válik vizsgálhatóvá a gender, a tér, az etnicitás, és az identitás. A kötet tétje, hogy egy sikeres, produktív kulturális fordítást hozzon létre, még hozzá anélkül, hogy a beemelt kritikai szempontokat öncélúan vagy reflektálatlanul alkalmazná a helyi kulturális termékekre.

Mennyire nevezhető kulturális (ön)gyarmatosításnak az angolszász szempontok alkalmazása? A tanulmányok mennyire reflektálnak erre a problémakörre? Egyes tanulmányokban nem erős az önreflexió, ami nehezíti a kulturális fordítást és annak sikerességét, azonban vannak kifejezetten önreflexív tanulmányok is, ilyen például Réti O. Zsófia „A Rákóczi tértől a budoárig: Az intimitás terei Dobray György K-filmjeiben” című fejezete, ami a rendszerváltás korabeli budapesti prostituáltakról szóló filmeket (*K1*, 1988 és *K2*, 1990) elemezi, a prostitúció zárt és nyitott tértapasztalatát kiemelve. Réti mintaszerűen vizsgálja, a dokumentumfilm filmgyártásban elfoglalt helyét, a *K1* és a *K2* tematikus különbségeit és a filmek társadalmi vonatkozásait. A tanulmány nagy erénye, hogy médiatudatos perspektívából reflektál a tér és a társadalmi reprezentáció kapcsolatára.

A kötetben kiemelt szerepet kap a kulturális másság, a nagyvárosi és falusi létformák és identitások közti feszültség, illetve a roma etnicitás vizsgálata, amelyet Pócsik Andrea nyitó tanulmánya körültekintően megalapoz. „A roma képzés (an)archeológiája: Berlin, 1932/2016” című szövegében Pócsik a roma képelemzés módszertanára támaszkodva, Moholy-Nagy László és Leni Riefenstahl filmjein keresztül ad betekintést a romákról alkotott képek és énképek párbeszédébe. Moholy Nagy *Nagyvárosi Cigányok* (1931–32) című filmjét a fenyegető másság allegóriájaként olvassa, kiemelve, hogy a rendező a saját kitesztottság élményét használja fel. Riefenstahl *Kék Fény* (1932) és *Hegyek Alján* (1941–54) című filmjeit egységes emlékezeti alakzatnak tekinti, amelyekben a rendező a kitesztottságot romantizálja, szintén személyes forrásokból, ugyanis a rendezőnő a náci hatalomhoz fűződő viszonyát árulja el. Pócsik tanulmánya általános bevezető gondolatokkal nyit a posztkoloniális kritikai elmélet térnyeréséről, és annak a tudástermelésben betöltött szerepéről. Roma kontextusban, feminista és posztkoloniális szerzők műveire támaszkodik, hisz mindkettő a tudattalanul működő hatalmi mechanizmusokat vizsgálja. Az új filmtörténet módszertanát felhasználva elemzi a Tranzit.hu kortárs művészeti térben és a roma parlamentben létrejött etnikai

hovatartozásról és roma művészetről szóló performanszokat.

Stóhr Lóránt „Bent, kint, senkiföldjén. Filmek a határról” című szövegének fókuszában három migránsválságról szóló film áll: Nagy Viktor Oszkár *Felső Parancs* (2013), Dudás Balázs *Welcome* (2016), és Mundruczó Kornél *Jupiter Holdja* (2017). Stóhr a filmek kapcsán izgalmas kérdéseket vet fel a globalizált világ térstruktúrájáról, a hatalom, a zártság és a nyitottság összefüggéseiről. A tanulmány csempészethez kötődő médiareprezentációkat és migránsnarratívákat vizsgál, illetve azt, hogy milyen módon viszonyulnak a 2015-ös narratívák a határátlépésről alkotott korábbi kulturális konstrukciókhoz, s így a hatalomnak milyen narratív struktúráit hozzák létre. A filmek nem a kulturális másikról szólnak, hanem a határ egyik vagy másik oldalán élő emberek attitűdjéről: ezért a filmek a közösségi identitás problémájára reflektálnak.

Feldmann Fanni „Amikor kisebbségek találkoznak: Tér, szexualitás és etnicitás viszonyai Bódis Kriszta *Falusi románc (meleg szerelem)* című dokumentumfilmjében” című tanulmánya a Bódis-filmeken keresztül elemzi a falusi tér és a queer identitás összeegyeztethetlenségét. A film egyik kulcstrópusa az intolerancia, aminek vonalán Feldmann szerint Bódis Kriszta filmje magyarországi kontextusban ábrázolja a

heteronormativitás mentális kódjai által szült konfliktushelyzeteket. A tanulmány erénye, hogy miközben szoros olvasást végez, a filmet kicsinyítő tükörként értelmezve elemez magyarországi queer és etnikai kontextusokat.

Bülgözdí Imola és Kalmár György szövegei a roma identitás férfi, és női vetületeit vizsgálják, fontos szempontokkal bővítve a téma meglehetősen szikár szakirodalmát. Bülgözdí „Csokonai Lili: a női hang és az egyéni autonómia kérdése Esterházy regényében és filmadaptációjában” című tanulmánya Csokonai Lili irodalmi és filmes reprezentációit vizsgálja, valamint azt, hogy a másik helye hogyan képződik meg a munka és az otthon tereiben. Bülgözdí arra a következtetésre jut, hogy a film inkább támaszkodik a roma sztereotípiákra: noha a romantizált, erotizált cigánylány alakja adott, Lilit egyik sem mutatja be etnikai kontextusban. Tanulmánya a férfiurolomnak kiszolgáltatott pozícióban elemzi Csokonai Lili tehetetlenségének és kiszolgáltatottságának trópusait, egyszerre vonva be elemzése kontextusába az Esterházy regényt, az etnikai másik kérdését és az adaptáció problémáját.

Kalmár György „Árva fekete fiúk: A *Csak a szél* és a roma férfialakok ábrázolásának lehetőségei a rendszerváltás utáni rendezői filmben” című fejezete az etnikai maszkulinitás konstrukcióit, a roma férfi képét vizsgálja Fliegaufer

Benedek *Csak a szél* (2012), Szőke András *Tündérdomb* (2000), Bogdán Árpád *Boldog új élet* (2006) és Groó Diána *Vespa* (2009) című filmjeiben. Kalmár tanulmánya a filmelemzések kapcsán olyan problémákat feszeget, mint a romareprezentációk politikuma, a felnőtt roma férfitest ábrázolhatósága (és szisztematikus kerülése a szociálisan elkötelezett magyar rendezői filmben), illetve a reflektálatlanul újrahasznosított koloniális metaforika által jelentett ábrázolás-etikai kihívások.

Zemlényi Barnabás „*Ellen-tekintet. A Sonderkommando-fényképek szerepe a Saul fia filmnyelvében*” című tanulmánya nem a kötetben tárgyalt fő etnikai csoport, a roma közösségek ábrázolásának kérdéseit tárgyalja: fókuszában a zsidóság történetének legtragikusabb fejezete a holokauszt áll, mely ugyanakkor túlmutat egy etnikai-vallási csoport drámáján és a nyugati kultúrkör válságának kulcstrópusává válik. A gondolatmenet újszerű olvasati stratégiát kínál: Nemes Jeles László *Saul Fia* című filmjét négy, 1944-ben Auschwitzban készült fénykép vonatkozásában, az ezekben létrejövő ellen-tekintet, vagyis a határhelyzetekbe helyeződő nézőpont létrejöttéért és a holokauszt ábrázolhatóságára rákérdező alkotásként jellemzi.

Záhonyi-Ábel Márk, „Erdély-variációk – A térhasználat nemi és etnikai vonatkozásai az 1940 és 1944 között készült Erdélyben játszódó magyar játékfilmekben” 1940 előtti,

Erdélyben játszódó játékfilmekben elemzi a tér, az etnikum, az identitás és a nemiség összefüggéseit. Az elméletileg kevésbé megalapozott, inkább tipizálásra vállalkozó tanulmány módszeresen tekinti át a tértípusokat, kitérve a nyelvi sokszínűség reprezentációira is. Záhony szövege mikrotörténeti tanulmány, amely feltárja a filmkészítés kulturális, technikatörténeti és politikai kontextusait a 30-as évek Erdélyében, részletezve a magyar és nem-magyar etnikumok reprezentációs kiegyenlítetlenségét.

Margitházi Beja tanulmánya, „Ez itt a táj, kapitulálj, beljebb...” Férfi identitás és férfiképzlet az ezredforduló utáni epizodikus Budapest-filmek paratereiben" baumani identitáskonstrukcióra támaszkodva, rövid- és szkeccsfilmekben elemzi a női és férfi partnerek viszonyait a nagyvárosi térrel, érzékenyen érintve a gender, a nagyvárosi lét és terek viszonyrendszerét. A tanulmány egyik erénye, hogy a térbeli fordulat eredményeit termékeny módon alkalmazza, és megpróbálja a szkeccsfilmeken keresztül megragadni a film reprezentációs teherbírását és a tér identitásstrukturáló erejét.

Király Hajnal „A női és etnikai identitás nyelvi performanciái a kortárs magyar filmben” című fejezete a nyelvet vizsgálja, pontosabban, a nyelv és a kulturális kolonizáció kapcsolatát, Bollók Csaba *Izka utazása* (2007), Hajdu

Szabolcs *Bibliothèque Pascal* (2010) és Peter Strickland *Varga Katalin balladája* (2009) című filmjein keresztül elemezve a női identitáskrizist és a poszt-socialista lét nyelvi figurációit. Király egyik alapvető, Hamid Naficy tézisére támaszkodó gondolata, hogy a kelet-európai szubjektivitás egyik fontos kérdése a változó akcentus; amelynek figuratív lehetőségeit követi végig. A három film női szereplőit elemezve az akcentus, a hatalom, a pszichoanalízis és az etnikum termékeny viszonyrendszerét vázolja fel, kitérve lényeges, genderspecifikus kérdésekre is, mint például a nyelvhasználat és a női hatalom kapcsolatára. A tanulmány egyidejűleg törekszik a mikrokontextus leírására, és a letisztított fogalmakon nyugvó kritikára.

A kötet, egy-két apróbb betűhibától, elütéstől eltekintve igényesen szerkesztett. Bár a különböző tanulmányok különböző módon és mértékben képesek egyetlen kontextusba vonni a kötet címe által kijelölt fő szempontokat, mégis alapvetően átgondolt, koherens kötetről beszélhetünk. Azért is beszélhetünk hasznos tanulmánykötetről, mert, noha a tanulmányokban egyfelől megfigyelhető valamiféle elméleti törekvés, másfelől mégis szoros esettanulmányokon keresztül mutatják meg, hogy miben és mennyire relevánsak ezek az elméleti szempontok. Továbbá, noha

a kötet által kijelölt kritikai pozícióknak lehetnek gyakorlati hátulütői, a tanulmányok összességében törekednek, és képesek is mind a helyi kulturális kontextus, mind saját elemzői pozíciójuk reflektálására. A kötet valószínűleg kézikönyvként is jól használható lesz az egyetemi oktatásban, és kétség kívül hozzásegítheti az olvasót a tér, a társadalmi nem, az etnicitás, és az identitás közötti szövevényes háló árnyaltabb megértéséhez. A

szövegek fontos támpontok lehetnek későbbi vizsgálatokhoz, mind a filmtörténet, az emlékezettörténet, az etnicitás és a genderkutatás perspektíváiból.

Visnyei Petra
anglisztika PhD hallgató,
Debreceni Egyetem

**Goretity József (szerk.): Настоящее и будущее русской литературы
Az orosz irodalom jelene és jövője.**

Didakt Kiadó, Debrecen, 2019. 265 oldal

Az új évezred óta, Magyarországon – köszönhetően a kiváló hazai műfordítóknak: Goretity Józsefnek, M. Nagy Miklósnak, Hetényi Zsuzsának, vagy a sajnos már elhunyt Bratka Lászlónak – több mint hatvan orosz szerző munkája jelent meg, és ennek következtében a kortárs orosz irodalom az egyik legjobban reprezentált európai irodalommal válhatott Magyarországon. Azonban napjainkban is felfedezhetők még a nyomai azoknak a sztereotípiáknak és kliséknak, amelyek a rendszerváltás előtti időszakban alakultak ki – itt most nem részletezendő okok folytán –, és összeforrtak az orosz irodalommal. A sztereotípiákon túl azonban az is